

kwantiteit en de kwaliteit van de oorkonden snel toe: 'Empfängerausfertigungen' komen minder voor; schrijvers met kalligrafische capaciteiten nodig voor de plechtige privileges worden niet meer van buiten aangetrokken; naast de mandaten en plechtige oorkonden creëert een schrijver een 'Normaldiplom'. De benoeming van abt Lubbert van Egmond tot vice-cancellarius in 1255 moet niet in dit licht gezien worden, hier is sprake van louter verlening van een eretitel aan een eigen onderdaan. De stilistische en grafische verworvenheden gaan na het sneuvelen van Willem bij Hoogwoud niet verloren; magister Arnoud en een belangrijke anonieme notarius (hand WF) treden in dienst van Richard van Cornwall waarmee het voortbestaan van deze traditie van de Staufische koningsoorkonde gegarandeerd is. Zo is het oorkondenwezen van Willem van Holland '(ein) wesentliches Bindeglied zwischen der Stauferzeit und der habsburgisch-luxemburgischen Epoche' (365). De invloed van de pauselijke kanselarij hierop is geringer dan men op grond van de politieke constellatie zou verwachten.

P. Leupen

B.H.D. Hermesdorf, *Rechtsspiegel. Een rechtshistorische terugblik in de Lage Landen van het herfsttij*, P.J. Verdam, ed. (Nijmegen: Dekker & Van de Vegt, 1980, 435 blz., f65,-, ISBN 90 255 9916 8).

In *Rechtsspiegel* heeft de schrijver, evenals in eerdere publikaties, zijn lezers het enorme genoegen getoond dat hij er in schiep oud-vaderlandse rechtsbronnen te lezen en te herlezen, de gegevens over recht en samenleving welke hij er in aantrof te rangschikken en in afgeronde opstellen te verwerken. In *Rechtsspiegel* waren het de relatie tussen wereldlijke en kerkelijke overheid, 'godsdienstige momenten in recht en rechtsleven', overheidsgezag, de positie van geestelijken en van vrouwen, kwade koopmanspraktijken - dat alles in de veertiende en vijftiende eeuw - die hem boeiden en waarover hij de lezer een veelvoud aan citaten heeft voorgezet. Liefhebbers van dit genre zullen er veel plezier in hebben. Hermesdorf putte voor zijn werk in hoofdzaak uit gepubliceerde keuren en ordonnantiën, soms uit theoretisch of moralistisch werk, bij uitzondering uit stadsrekeningen, doch nauwelijks uit moderne literatuur over zijn onderwerp en het daarin verwerkte archivalische materiaal. Pogingen om jurisprudentie in zijn studie te betrekken heeft hij vrijwel niet gedaan. Deze *Rechtsspiegel* geeft dan ook een inzicht in het officiële recht, niet, zoals de schrijver wilde waarmaken, in de praktijk van alledag.

Op de omslag kondigt de uitgever aan, dat dit boek een aanvulling is op Huizinga's *Herfsttij*, en al drukte Hermesdorf zelf zich zo boud niet uit, het is toch duidelijk dat hij iets van die aard bedoelde. Terwijl Huizinga licht wierp op de cultuur van de 'bovenlaag van de laat-middeleeuwse samenleving', wilde Hermesdorf 'indringender aandacht voor het gebeuren in wat men de onderlaag van de destijdse gemeenschap hier te lande kan noemen' - 'de mens van het herfsttij', de 'herfsttijer'. Het is een woordgebruik dat op het eerste gezicht erg ondoordacht lijkt. Wat Huizinga beschreef was de nabloei van een feodaal-aristocratische samenleving, het object van Hermesdorf was de burgerij - en natuurlijk geen 'onderlaag', maar een andere bovenlaag, namelijk de kapitaalkrachtige kooplieden die de stedelijke keuren uitvaardigden waaraan de schrijver zijn meeste materiaal ontleende. Hun cultuur stond in een beginstadium en hier van 'herfsttij' te spreken, lijkt absurd. Voor Hermesdorf was het dit misschien niet. Want wat hij, naar het mij voorkomt, wilde laten zien, was in de eerste plaats hoezeer het denken en doen van de laat-middeleeuwse burger (nog) in de ban was van religie en christelijke ethiek, een 'indian sum-

mer' van het rijke roomse leven, nog onbedorven door de reformatie — al zei hij dit nergens met zoveel woorden. Om dat aan te tonen aarzelde hij ook niet om aan zijn materiaal een idealistische interpretatie te geven, waarbij steeds weer de nadruk kwam te liggen op de diepe godsvrucht waarvan de stedeling doordrongen was, al wist de schrijver natuurlijk best dat veelvuldig optreden tegen bepaalde vormen van kwaad meer wijzen op het veelvuldig vóórkomen daarvan dan op het hoge ethische bewustzijn van zijn 'onderlaag van de gemeenschap'. En al erkende hij dat aan het spraakgebruik een zekere sleur niet vreemd zal zijn geweest, toch kon hij niet nalaten een bewijs van diep religieus gevoel te zien in verschijnselen die niet veel verschild kunnen hebben van ons gebruik van 'pro deo' of het randschrift op de gulden.

Nu is het niet moeilijk om vast te stellen dat godsdienst, religieuze voorstellingen en kerkelijke moraal in het bestaan van elke laatmiddeleeuwse mens een heel andere rol speelden dan in het onze, maar het 'leven van alledag' krijgt in de spiegel van Hermesdorf een uiterlijk van bleke zoetsappigheid. Die indruk wordt versterkt door het volstrekte isolement, waarin de bepalingen van keuren en costuimen in het boek zijn terechtgekomen. Nergens heeft de schrijver onderscheid gemaakt tussen veertiende en vijftiende eeuw, nergens blijkt iets van invloeden van buiten die op de ontwikkeling van rechtsgewoonten en rechtspraak hebben ingewerkt. Niemand, die over de behandelde eeuwen alleen dit boek zou lezen, zou kunnen bevroeden dat het een tijd was van oorlogen en geruchten van oorlogen, van epidemieën en opstanden. Een dergelijke behandeling van de rechtsgeschiedenis doet wat ouderwets aan en ook in zijn opzet is *Rechtsspiegel* geen modern boek. Maar de schrijver heeft met zijn enorme kennis van zaken de stedelijke rechtsregels ten aanzien van allerlei gebieden zeer helder geordend en in een samenhang gebracht die er voor de onwetende lezer het karakter van curiosa aan zal ontnemen. En het lijkt een kostelijk boek voor leraren die verlegen zijn om anecdotisch materiaal over de middeleeuwse stedeling.

J.A. Kossmann-Putto

J. Sterk, *Philips van Bourgondië (1465-1524). Bisschop van Utrecht als protagonist van de renaissance, zijn leven en maecenaat* (Zutphen: De Walburg Pers, 1980, 332 blz., f59,50, ISBN 90 6011 375 6).

Duke Philip the Good has been credited by modern genealogical enthusiasm with twenty-six bastards and thirty-three mistresses. A near contemporary records eleven bastards in all. Of the six boys, the Philip of Burgundy who is the subject of the present study was the youngest; he was only two years old when his father died in 1467. Although some ducal bastards were paid salaries for holding public office at court or in the ducal administration, ecclesiastical preferment was a traditional means of maintaining them and a useful way of exploiting them. Thus Philip of Burgundy became 'admiral of the sea' in 1498 on the death of Admiral Philip of Beveren, himself the son of Anthony, bastard of Burgundy. And, after employment on an embassy to Rome and then in the service of the central government of the Burgundian Netherlands, Philip became bishop of Utrecht in 1517, remaining so until his death in 1524 aged fifty-nine. His predecessor but one in that see was, of course, another bastard of Philip the Good, David of Burgundy, who had been placed on the episcopal throne there at the head of a Burgundian army in 1456 and who enjoyed a forty-year reign as bishop of Utrecht.

Philips van Bourgondië belongs to the series of Walburg Biographies and originated in a Utrecht University doctoral dissertation. It is nicely, almost lavishly, produced and prin-